

Zgodovinskorazvojni pregled pojmovanja vrinjenega stavka (parenteze) v slovenističnem jezikoslovju

Branislava Vičar

Parenteza je pojav, ki pokriva kompleksno in raznovrstno množico pojavov. Zgodovinskorazvojni pregled pojmovanja parenteze v slovenističnem jezikoslovju podaja dela, ki v obravnavah parenteze izhajajo iz treh pristopov: pravopisnega, slovničnega in razpravnega. Podlaga vsem trem pristopom so vzorci pisnega diskurza. Obravnave so zamejene z vidikom oblikovnega pojavljanja parenteze, tj. z vprašanjem njene umeščenosti in razmejenosti od drugih delov besedila. Po Brezniku je vpeljano in v slovenističnem jezikoslovju ustaljeno poimenovanje vrinjeni stavek; termin kaže na opredelitev pojava na nivoju skladenjske ravnine.

A Historical Developmental Overview of the Concept of Parenthesis in Slovenian Linguistics

Parenthesis is a phenomenon encompassing a complex and varied set of phenomena. A historical developmental overview of the concept of parenthesis in Slovenian linguistics indicates that works have treated parenthesis from three approaches: normative, grammatical, and discursive. The basis of all three approaches is patterns of written discourse. The discussions are limited with regard to the morphological occurrence of parenthesis; that is, by their placement and demarcation from other parts of the text. Following Anton Breznik, the established term *vrinjeni stavek* 'inserted clause' has been introduced into Slovenian linguistics; this term points to the definition of the phenomenon at the syntactic level.

1 Pojmovanje parenteze: formalistični – funkcionalistični vidik

Pojmovanje parenteze, tako njene narave kot delovanja, je v aktualnih jezikoslovnih razpravah utemeljeno na dveh vidikih: formalističnem in funkcionalističnem opisu jezikovne zgradbe in rabe.¹ Pregled obravnav parenteze v domačem in tujem jezikoslovju kaže, da je prevladujoče pojmovanje v teoretičnih in opisnih študijah pojava besedilno-skladenjsko, tj. utemeljeno na formalističnem vidiku: parenteza je opredeljena kot slovnična (tj. skladenjska ali besedilna) enota, ki deluje izključno na ni-

¹ Prispevek je del doktorske disertacije *Parenteze kot metadiskurzivne prvine na primeru pisnega in govornega diskurza* (Vičar 2009; mentorica: red. prof. dr. Irena Stramljič Breznik). Raziskovanje sem izvajala na avtentičnih komunikacijskih vzorcih novinarskega in parlamentarnega diskurza.

voju besedila; opisuje se z vidika stavčne fonetike, grafično-akustične oddeljenosti, skladijskega položaja, morfoloških karakteristik, modifikacij propozicije, anaforične reference (npr. Ruliková 1973; McCawley 1982; Espinal 1991; Potts 2002). Z razvojem funkcionalističnih jezikoslovnih teorij in analize diskurza se naglo večja število študij, ki temeljijo na funkcionalističnem opisu parenteze: ta je opredeljena kot retorična ali diskurzivna strategija, ki deluje na nivoju diskurza; opisuje se z vidika retorične oz. diskurzivne vloge, ki jo opravlja v tekočem diskurzu (npr. Ziv 1985; Ilie 2003).²

2 Funkcionalistična opredelitev parenteze

V raziskovanju, katerega del je pričujoči prispevek, parenteze ne obravnavam na skladijsko-besedilnem nivoju, kot je značilno za tradicionalne (formalistične) obravnave parenteze, ampak na ravni diskurza, v smislu interakcije med medsebojno odvisnimi, interaktivnimi in medsebojno določujočimi se pojavi: besedilom, kontekstom in diskurzom. Izhajam iz izhodišča, da je motivacija parenteze diskurzivno funkcijska. Razumevanje pojava parenteze utemeljujem glede na vlogo, ki jo parenteza opravlja v tekočem diskurzu.

Parentezo opredeljujem z diskurzivnega vidika: je metanivo tekočega diskurza; kot sredstvo navajanja, kvalificiranja, organiziranja, pojasnjevanja ali vrednotenja teče vzporedno s propozicijskim diskurzom. Parenteza predstavlja sredstvo vzporednega izražanja večnivojskih informacij v diskurzu, tako da se v procesu prehajanja med posameznimi diskurzivnimi nivoji v aktualnem diskurzu prednostno izraža prav metadiskurzivni nivo.³ Najpomembnejši diskurzivni odnos pri tem je odnos do prejemnika, v okviru tega odnosa pa je parenteza povezana z danim kontekstom.

² Različni avtorji pojma besedilo in diskurz in tudi odnos med njima opredeljujejo različno. V utemeljitvi razlikovanja med besedilom in diskurzom kakor tudi v opredelitvi konteksta sledim Cornishu (1999: 32–41; 2008):

- a) *Besedilo*: linearno povezano zaporedje verbalnih znakov in neverbalnih signalov s konvencionalnim pomenom, ki jih tvorita govorec in (v neformalni govorni interakciji) naslovnik. Določeni signali v kognitivnem smislu kažejo na mogoče načine osnove za ustvarjanje diskurza v določenem kontekstu.
- b) *Diskurz*: hierarhično strukturiran, miselno izražen produkt zaporedja izrekov in ilokucijskih dejanj, ki jih udeleženci tekočega sporazumevanja vršijo v uresničevanju določenega lokalnega in/ali globalnega sporazumevalnega namena.
- c) *Kontekst*: skupek okoliškega *koteksta* (*sobesedila*), področja tekočega diskurza, vrste tekočega govornega dogodka, aktualne situacije izrekanja in širšega sociokulturnega okolja, predpostavljene z besedilom. Kontekst je v nenehnem razvoju: diskurz, izpeljan iz besedila, je določen s kontekstom in ga hkrati spreminja.

³ *Metadiskurz* pojmem kot sredstvo izražanja tvorčevih lokalnih oz. mikrostrategij ter globalnih oz. makrostrategij načrtovanja, signaliziranja in/ali dopolnjevanja tekočega diskurza z namenom vplivati na prejemnikovo sprejemanje (tj. prilagoditi razumevanje naslovniku, usmerjati njegovo pozornost in ga voditi do prednostnih interpretacij).

3 Vprašanje ustreznosti rabe slovenskega termina vrinjeni stavek/vrivek

Termin *vrinjeni stavek*, kot se pojav, obravnavan v pričujočem prispevku, imenuje v slovenističnem jezikoslovnem izročilu, izraža opredelitev s formalističnega, tj. skladijskega, vidika, torej za obravnavo na diskurzivnem nivoju ne zadostuje. Obravnava parenteze z vidika diskurza potrjuje, da parenteza ni jezikovnosistemski (skladijsko-besedilni), ampak komunikacijski pojav; ugotavljam, da trenutno veljavno slovenistično poimenovanje s skladijskoterminološko sestavino *stavek* ne predstavlja prave pojmovne vsebine pojavnosti. V slovenski jezikoslovni literaturi se pojavlja tudi termin *vrivek* (npr. Dular 1974). Poimenovanje predstavlja skladijsko-besedilni vidik obravnave. Za obravnavo na ravni diskurza ni primerno, saj se parenteza kot metanivo v tekoči diskurz ne vriva, ampak teče vzporedno z njim.

Odločam se za uporabo mednarodnega poimenovanja parenteza, ki je v jezikoslovlju že ustaljeno. Termin parenteza je kot sopomenka prisoten tudi v slovenski poimenovalni tradiciji. Prvi ga je že leta 1892 v svoji slovnici uporabil Peter Končnik (1892: 122), za njim pa leta 1916 Anton Breznik (1916: 60).

4 Pojmovanje parenteze v slovenističnem jezikoslovlju

Zgodovinskorazvojni pregled pojmovanja parenteze v slovenističnem jezikoslovlju podaja dela, ki v obravnava parenteze izhajajo iz treh pristopov: pravopisnega, slovničnega in razpravnega.

4.1 Od Pohlinove (1768) do Toporišičeve slovnice (2000)⁴

4.1.1 Obravnave v sklopu pravopisnih pravil

Prvo opredelitev parenteze v slovenistični jezikoslovni literaturi zasledimo v **Pohlinovi slovnici** (1768: 173). Pohlin pojava sicer še ne poimenuje, govori pa že o pojavu *vrinjenosti*. Čeprav je parentezo vključil v poglavje o rabi ločil (razdelek Oklepaj), lahko v pojmovanju prepoznamo intuitivni namig na parentezo kot pojav sporazumevanja, saj jo je z jezikovno bistrovidnostjo opredelil kot »govor, ki je sicer vrinjen v osnovni pogovor, a zlahka izostane« (podčrtala B. V.). Med zgledi navaja primere parentez v interaktivni vlogi, npr.: *Mi smo Mesiafa neshli (kar se umane Christus)*.⁵

V sklopu pravil za rabo oklepaja se opisovanje parenteze nadaljuje v nekaj naslednjih slovnica. Na osnovi Pohlinovega pojmovanja pojmuje parentezo kot

⁴ Pregled pojmovanja parenteze v slovenskih slovnica delim sprva glede na vidik obravnave (pravopisno, skladijsko izhodišče), znotraj tega pa slovnice navajam kronološko. Slovnice, ki parentezo obravnavajo tako v okviru pravopisnih pravil (tj. stave ločil) kot v skladijskem delu, omenjam na obeh mestih.

⁵ *Interaktivna vloga* izkazuje tvorčev namen oblikovati in omejiti besedilo, da bo naslovnik prepoznal tvorčeve cilje in prednostne interpretacije. Uresničuje se kot organiziranje propozicijske informacije, tako da je ta za naslovnika koherentna in prepričljiva. *Interakcijska vloga* je predvsem vrednotenjska in povezovalna. Izraža avtorjev čustveni ali epistemski odnos do propozicijske informacije in tudi odnos do naslovnika.

kratko govorjenje, postavljeno znotraj glavnega govorjenja, tudi **Zagajšek** (1791: 347–349). Tudi Zagajšek navaja zgled interaktivne vloge parenteze: *Judi so h' Pilatušu šli, inu so prosili, dabi te truple v' Saboto (zakaj taisti je bil en velk Sabotni den) na Križu ostale.*

Vodnikova slovnica (1811: 166–167) prinaša prvo slovensko terminološko poimenovanje za parenteze: *medmestene besede*, in to glede na »mesto«, ki ga imajo »v' sredi med drugim govoram« (podčrtala B. V.). Ob pripombi, da stojijo »medmestene besede zvnaj tistiga govora, med ktirga jih stavimo«, lahko govorimo o prepoznavanju parenteze kot vzporednega sporočila. Vodnikov zgled izkazuje interakcijsko vlogo: *vuzhenik ga sapre (lih prav mu je) in ga pôsti, ki je bil neposajen.*

Dajško (1824: 34) s formalnega vidika opozarja tudi na stavčno obliko parentez, do višje spoznavne stopnje pa ne seže. Primer, ki ga navaja, izraža interaktivno vlogo: *Lydje pravijo (kaj pà lydjé ne pravijo) da bode letosna jesen mokra.*

Malavašič (1849: 134) sledi Vodnikovi opredelitvi, a jo podaja nepopolno, brez poimenovanja in zgledov.

Med doslej navedenimi slovničarji je v opisu najkrajši **Janežič** (1863: 26); parentezo pojmuje kot *besedo ali rek*, ki ga »vmes vtaknemo«. Navedeni zgled kaže na interaktivno vlogo parenteze: *Dober prijatelj (pa prijatelj ni vsak, ki se ponuja) in pa star danes sta veliko vredna.*

Praprotnik (1869: 82) na formalnem nivoju ločuje med besednimi in stavčnimi parentezami, s pripombo, da z njimi »govor bolj pojasnimo«, pa seže celo do funkcijske spoznavne stopnje. Parenteza v njegovem zgledu je v interakcijski vlogi: *Vsaka naša telesna in dušna moč (to vsak po sebi lahko čuti) se s primerno vajo vterjuje.*

Breznik (1916: 60) je prvi uporabil termin *vrinjeni stavek* in ta se je ustalil v vseh naslednjih slovenskih slovnica. Pojav omenja zelo na kratko; v zvezi z rabo vejice navaja določilo, da »stoji vejica pred takimi stavki in za njimi«, vendar s pripombo, da vejice ne pišemo, kadar ima *vrinjeni stavek* prislovni pomen. Primer, ki ga navaja: *To preiskovanje je menim da jasen dokaz, da [...],* izraža interakcijsko vlogo. Kasneje je slednje določilo opustil (Breznik 1934: 65), *vrinjeni stavek* pa je omenjal tudi v sklopu pravil za rabo pomišljaja (67).

Slovenska slovnica iz leta 1947 (SS 1947: 33–34) obravnava parentezo pri poglavju Pomišljaj, ki loči *vrinjeni stavek* od *celotnega stavka*. Za primer navaja prirejen Cankarjev sarkastični stavek iz Bele krizanteme: *S prijateljem – tudi jaz imam prijatelje – sva šla počasi po drevoredu.*

Slovenska slovnica iz leta 1956 (Bajec – Kolarič – Rupel 1956: 57–58) navaja določilo o oddelitvi *vrinjenega stavka* z vejico oz. pomišljajem in med primeri ponovi zgled iz Breznikove slovnice.

V okviru pravopisnih pravil, in sicer v zvezi z rabo vejice, je parenteza omejena tudi v *Slovenskem knjižnem jeziku* 1 (Toporišič 1971: 88). Toporišič parenteze hkrati z zvalniki, medmeti in stavčnimi členki razlaga kot »del[e] sporočila, ki niso stavčni členi, temveč se samo pridružujejo na začetku ali na koncu ali pa v sredini«. Pripomba, da niso stavčni členi, kaže na skladenjskem nivoju na ugotovitev, da parenteze ne opravljajo skladenjske vloge oz. ne uresničujejo skladenjskih odnosov. Na prepoznavanje nekaterih njihovih sporočanskih vlog kaže ugotovitev,

da »pojasnjujejo ali vrednotijo« vsebino sporočila, »jo zanikujejo ali ji pritrjujejo«. Toporišič terminološko razlikuje *vrivke* in *vrinjene stavke*, a razlike ne pojasni. Na koncu dodaja tudi stavčnofonetično dopolnilo, ko pripominja, da so »od ostalega sporočila [...] ločeni s premorom«.

4.1.2 Obravnave v sklopu skladnje

Prvi slovenski slovničar, ki parenteze ne obravnava le v sklopu pravopisnih pravil, ampak jo umesti v oblikoslovno-skladenjski del svoje slovnice, je **Peter Končnik** (1892: 122). Poimenuje jo *vmesni stavek* ali *parenteza* in jo definira kot »[g]lavni stavek, ki je vtaknen v kateri drugi rek, pa se ž njim v priredje ne veže«. Definicija izraža pomembno ugotovitev, da parenteza s svojo okolico ni povezana s skladenjskim razmerjem. Spoznanje, da se ob izpustu parenteze »glavna misel ne moti«, kaže na razumevanje nepovezanosti parenteze z osnovnim tematskim nizom. Zgledi izkazujejo tako interakcijsko (*Ako ti je življenje drago, jaz tega ne dvomim, ohranjaj si zdravje*) kot interaktivno vlogo (*Slomšek – bil je knezoškoflavantinski – je bil prijatelj mladini*). Končnik sklepa obravnavo parenteze s pravopisnim določilom, da jo oddelimo s pomišljajem ali vejicama.

Breznik (1934: 209) obravnava parentezo kot skladenjski pojav v okviru obravnave priredja. Opredeljuje jo kot stavek, ki ga *vrinemo v prvotni stavek*, ne da bi s tem spremenili njegovo obliko, in s tem posredno dokazuje oblikovno samostojnost parenteze. Parenteze v navedenih zgledih so v interakcijski vlogi, npr.: *Mojih besed resnico – da bi tako ne! – izpričujejo, žal, premnoga dejstva* (Levstik). Poleg *vrinjenega stavka* mu je za parentezo enakovredno domače poimenovanje *vmesni stavek*.

Slovenska slovnica iz leta 1947 (SS 1947: 286) v skladenjskem delu namenja parentezi poseben razdelek, imenovan *Vrinjeni stavek*. Opredeljuje ga kot »drug, glavni stavek«, vrinjen v »prvega«, s pripombo, da se »[o]blikla prvega stavka [...] ne spremeni, če izpustiš vrinjeni stavek«. Med zgledi navaja tudi primere premege govora: »Poglejte,« *mi pravi Tevža, »tistole skalo tam spredaj!*« V pravopisnem delu parentezo omenja v zvezi z rabo pomišljaja (SS 1947: 33–34), v skladenjskem delu pa določa, da stoji med vejicama. Opaziti je težnjo po umestitvi parenteze med vmesne stavke, vendar izraženo terminološko razlikovanje nima razlage.

Slovenska slovnica iz leta 1956 (Bajec – Kolarič – Rupel 1956: 302) ponavlja obravnavanje parenteze na enak način kot SS 1947.

Toporišič v Slovenski slovnici (Toporišič 1976) omenja *vrinjeni stavek* sprva v okviru stavčnofonetičnih določil in navaja, da je zaznamovan s padajočo polkadenco in da se izgovarja z znižanim registrom (Toporišič 1976: 459–460). Nadalje ga omenja med tipi zapleteno zložene povedi (Toporišič 1976: 524), prvič pa v zvezi z besednim redom tudi omenja, da stojijo naslonke za *vrivkom*: *Zunaj, mislim, da pred sosedovo hišo, je zacvilil pes* (Toporišič 1976: 539).

Obravnavo parenteze z več vidikov zaobjema Toporišič v Novi slovenski skladnji (Toporišič 1982). Pri stavčni fonetiki opozarja na izgovor z znižanim registrom in hitrejšim govornim tempom (Toporišič 1982: 194), v zvezi z besednim redom ponavlja določilo iz Slovenske slovnice (1976) o mestu naslonk za *vrivkom* (1976: 177). Prvič omenja *vrinjeni stavek* v okviru modifikacij oz. t. i. upovedoval-

nih določitev (1976: 273, 285). Prepoznavna ga v vlogi izražanja stopnje gotovosti (gotovostna določitev povedi): *To – domnevam – poje slavček*, in v vlogi doseganja čustvenosti (čustvena obarvanost povedi): *Sosed, ta hudič, me ne pusti pri miru*. Kot vrinjene pojmuje tudi pristavčne zveze (1976: 21). *Vrinjeni stavek* omenja tudi s stilno-zvrstnega vidika, in sicer kot enega izmed stilemov umetnostnega besedila (1976: 318).

V Enciklopediji slovenskega jezika Toporišič (1992: 355) podaja definicijo parenteze z vidika njene skladenjske zgradbe in skladenjske povezanosti oz. povezanosti s sobesedilom: »Stavek (ali zveza stavkov) v okviru kake povedi (ali stavka), s katero ni povezan po načelu prisojevanja ali določanja, pa tudi ne prirednosti ali [pod]rednosti,⁶ ampak je oblikovno sam zase, le v kakšni svobodni zvezi z okolico.«

Definicija temelji na formalnem odnosu med slovničnimi (skladenjskimi) enotami in razlaga parentezo glede na aktualno sobesedilo. Z opredelitvijo, da je parenteza »le v kakšni svobodni zvezi z okolico«, Toporišič posega na področje besedilne kohezije, a je med parentezo in sobesedilom ne opredeli.

V zadnji izdaji Slovenske slovnice Toporišič (2000) znotraj razširjenega poglavja o upovedovanju širše zajame tudi nekatere izmed vlog parenteze. Ker pojav obravnava s skladenjskega vidika, ki je tradicionalno-formalno omejen s povedjo, ne govori o komunikacijskih vlogah, ampak o modifikacijah (določitvah) pomenske podstave povedi. V okviru gotovostne določitve opozarja na stopnjo gotovosti glede povedanega, ki se izraža bodisi s poudarjanjem objektivnosti povedanega bodisi s pridržki do povedanega, npr.: *Tisti fant je, tako pravijo, zelo nadarjen* (Toporišič 2000: 522–523). V okviru dosežene obarvanosti povedi omenja *vrivanje* kot eno izmed *skladenjskih zvez* za doseganje čustvenosti: *Sosed, ta hudič, me ne pusti pri miru* (Toporišič 2000: 531–532).

4.2 Od Levčevega pravopisa (1899) do SP 2001

Obravnava parenteze v slovenskih pravopisih ne prinaša novih ugotovitev in pridobitev in je le spremno-posledični del slovničnih obravnav. Po pričakovanju je največ pozornosti namenjene stavi ločil.

Levčev pravopis (1899) prinaša zanimivo slovensko poimenovanje za parentezo: *vgozdeni stavek*, in določa, da se od »stavkove celote« ločuje z vejico, npr.: *Bo, mislim, pisemce za te* (Levec 1899: 107), ali pomišljajem, npr.: *Naši mladi pesniki – o starih tu ne govorimo – preveč zanemarjajo obliko* (Levec 1899: 114). Prvi predstavljeni zgled izkazuje interakcijsko, drugi interaktivno vlogo parenteze. Na prepoznavanje enot med oklepaji kot poudarjenih, izpostavljenih sporočil (Korošec 1998: 282) kaže pripomba, da pomišljaj ločuje »vgozdeni stavek močneje od celotnega stavka nego vejica« (Levec 1899: 115).

V vseh naslednjih pravopisih se za parentezo uporablja Breznikov slovenski termin *vrinjeni stavek*. Po **Breznikovem** (1920: 24, 28), **Breznik-Ramovševem** (Breznik – Ramovš 1935: 21, 23) in **Slovenskem pravopisu** iz leta 1950 (SP 1950:

⁶ V Enciklopediji slovenskega jezika (Toporišič 1992: 355) je napaka: *sorednosti*.

50, 69–70) je *vrinjeni stavek* tako kot po Levčevem dopustno ločiti tako z vejico kot s pomišljajem, vendar pravopisi pomembnostne razlike v rabi ne omenjajo.

Primeri potrjujejo tako interakcijsko (*Slovenski pisatelji, upamo, bodo po svoji moči radi pripomogli, da se povzdigne naš književni jezik* (Breznik 1920: 24)) kot interaktivno vlogo parenteze (*Komaj je zatisnil oči – človek bi mislil, da je minuta le minuta – in dan je bil* (Breznik – Ramovš 1935: 23); *Neki francoski literat – bogvedi kako je ime nesrečnežu! – je iznašel besedo impresionizem* (SP 1950: 50)).

Slovenski pravopis iz leta 1962 (SP 1962: 86–89) določa, da lahko *vrinjeni stavek* ločimo z vejico, pomišljajem ali oklepajem: *Daleč, ne vem kje, se je oglasil žvižg ptička; S prijateljem – tudi jaz imam prijatelja – sva šla počasi po drevoredu*. Prikazana zgleda sta primera interakcijske parenteze.

Komentar k načrtu pravil slovenskega pravopisa (Toporišič – Rigler 1979: 246) prinaša pomembno določilo, da ločimo *vrinjeni stavek* s pomišljajem le, »če ima poved več stavkov, med seboj že tako ločenih z vejico; če je poved preprosta, navadno zadostuje za nepoudarjeni vrinjeni stavek vejica«, kot kaže naslednji primer interaktivne parenteze: *Jurko, ne bodi len, je pobral kost in jim namlatil rebra*. Raba oz. neraba pomišljaja je torej povezana s poudarjanjem oz. nepoudarjanjem.

Načrt pravil za novi slovenski pravopis (NPNSP 1981: 88) povzema določila iz Komentarja, le da dopušča oddelitev *vrinjenega stavka* tudi s tremi pikami, kot prikazuje naslednji zgled interaktivne parenteze: *Nazadnje pa me je pogladil po licu s tisto roko ... tako kožo ima, kakor da bi nosil preohlapne sive rokavice ... in je rekel: Eh, eh, no, no*.

Vsa določila o parentezi iz NPNSP 1981 so brez sprememb ali dopolnitev sprejeta tudi v **Slovenski pravopis** iz leta 2001 (SP 2001: § 314, 348, 390, 391, 392, 408, 409, 442, 443).

4.3 Druge slovenistične obravnave zunaj normativnih priročnikov

Od srede sedemdesetih let 20. stoletja lahko sledimo obravnavi parenteze tudi v posameznih stilno-zvrstnih razpravah in študijah zunaj normativnih priročnikov. Preučevanja parenteze v aktualnem slovenističnem jezikoslovju so utemeljena na formalističnem (skladenjsko-besedilnem) vidiku jezikovne zgradbe. Sodobni slovenski jezikoslovci prepoznavajo pragmatično razsežnost parenteze, a svojih opisov ne oblikujejo na pragmatični osnovi.

Janez Dular v razpravi *Zvrstnost slovenskega publicističnega jezika* (1974: 49–50) omenja *vrivke* kot slogovno sredstvo pri obravnavanju kot pomembnem slogovnem postopku publicističnega sporočanja, ki izhaja iz ene osrednjih nalog publicističnega delovanja – oblikovanja javnega mnenja. Njihovo vlogo vidi v izražanju posebne modalnosti, npr. pridržka, poudarjanja idr.

Doslej najbolj izdelan pregled parenteze v slovenskem jezikoslovju podaja **Tomo Korošec** v delu *Stilistika slovenskega poročevalstva* v poglavju *Medstava* (Korošec 1998: 280–299). Korošec poleg stilno-zvrstnega in -skladenjskega postavi v ospredje besediloslovni vidik in obravnava parentezo predvsem kot vprašanje besediloslovja. Po tradiciji v slovenskem jezikoslovnem izročilu jo imenuje *vrinjeni stavek* in poudarja, da z okolico ni povezana z nobenim skladenjskim razmerjem.

Njegova obravnava zajema izključno enote med pomišljajema,⁷ širše jih imenuje *medstave*, znotraj le-teh pa ločuje *izpostave* in *pristave*; tradicionalni *vrinjeni stavek* ima za vrsto *pristave*. Korošec opozarja, da dvodelni pomišljaj pri *vrinjenem stavku* zaznamuje ničo skladijsko razmerje, zato ga poimenuje *distančnik* oz. *vmesnik*, ki »nima nobenih skladijskih obveznosti do okoliškega besedila, ampak enoto prostorsko, vidno oddeljuje od okolice«. Za ponazoritev navaja primerjavo s predmetom, ki razmejuje dva predmeta, ki se ne smeta stikati, a je »snovno, oblikovno samostojen in na funkcijo razmejenih predmetov ne more vplivati«. Splošno pravilo *medstave* (*izpostave* in *pristave*) izraža s formulo:

$$[GV(l) + V_1 M V_2 + GV(d)] - (V_1 M V_2) = GV(l) + GV(d)^8$$

Formula pomeni, da se ob izpustu *medstave* z *vmesnikoma* levi in desni del govornega niza nezaznamovano stakneta. Določilo o nezaznamovanem poteku govornega niza Korošec izvaja iz stavčne skladnje: pomeni mu neokrnjenost stavčnega vzorca. Merilo za ločevanje med *izpostavo* in *pristavo* mu je (ne)zaznamovanost govornega niza ob izpustu *vmesnikov*: če zgradbi z *izpostavo* odvezamemo oba *vmesnika* (tj. dvodelni pomišljaj), ostane potek govornega niza nezaznamovan,⁹ pri pristavi (tudi pri *vrinjenem stavku*) tega pravila ni mogoče uveljaviti.

Koroščevo gradivo za analizo temelji na časopisnih poročevalskih besedilih od šestdesetih do devetdesetih let 20. stoletja in je na nekaterih mestih dopolnjeno s posamičnimi zgledi iz drugih funkcijskih zvrsti (znanstveno-strokovne in umetnostne). Tudi Korošec (1998: 281) predstavlja *parentezo* in njeno delovanje izključno na nivoju *sobesedila*:

⁷ Soglašam, da vprašanje razmerja med pomišljajema, oklepajema in vejicama spričo dejstva, da pri *parentezi ne gre* v prvi vrsti za pravopisno vprašanje, ni relevantno, a omejitev *parenteze* zgolj na enoto med pomišljajema opredeljujem kot nezadostno in nepopolno. Vejico, oklepaj in pomišljaj pri ločevanju *parenteze* pojmujem kot ločila v neskladijski rabi, saj ne nakazujejo skladijskih odnosov, ampak *parentezo* le formalno oddeljujejo od *propozicije*.

Iz Koroščeve obravnave je tudi povsem izključena pojavitev *parenteze* v začetnem ali končnem položaju glede na *propozicijo*.

⁸ $GV(l)$ = levi del govornega niza

$GV(d)$ = desni del govornega niza

M = *medstava*

V_1 = levi *vmesnik*

V_2 = desni *vmesnik*

⁹ Korošec poudarja, da je enota »z *vmesnikoma* res samo *izpostavljena*, ni pa enota z druge ravnine« (Korošec 1998: 284). S trditvijo ne soglašam. Koroščevo merilo *izpostave* je omejeno s stavčno skladnjo in kot tako nezadostno. Nezaznamovanost govornega niza ob izpustu *vmesnikov* je le formalna izrazitev spremembe funkcije *prvine*, ki je med *vmesnikoma* v *parentetični* vlogi:

Moj naslednik – v majhnem kranjskem trgu – je baje že sprt z vsemi (L. Kraigher, Kontrolor Škrobar, ZD 3, 1979, 386) (Korošec 1998: 287) > interaktivna komunikacijska funkcija; *Moj naslednik v majhnem kranjskem trgu je baje že sprt z vsemi* > skladijska funkcija *desnega prilastka* v *primičnem razmerju*.

»Vrinjeni stavek je besedilna možnost in stilna značilnost ne samo sproti, nepripravljeno oblikovanega govora, ampak tudi zahtevnejših, zlasti retoričnih in [...] tudi publicističnih ter poročevalskih besedil.«

Korošec zavzema stališče, da so medstave plod avtorjevega stilnega hotenja. Publicistične in ožje poročevalske pristave razlaga kot »posledic[o] posebnih ubesedovalnih okoliščin in [...] izrazit[e] sestavin[e] v arhitektoniki avtorskih poročevalskih sporočil (zlasti poročil, komentarjev, uvodnikov, kurzivk ipd.)«. Poleg parentez, ki izražajo avtorjevo željo po učinkovitosti izraza, npr.: *V najlepši sobi malega gradu – posebno lepih sob sicer ni bilo – pogrnjeno je bilo za večerjo častnikom* (J. Jurčič, Moč in pravica, ZD (= *Zbrano delo*) 5, 1967, 57), navaja tudi zglede, ki kažejo zgolj na izhod iz zadrege pri organiziranju besedila (npr. opuščanje *ki-stavkov*): *Podobno kot včeraj so tudi danes govorniško tribuno prepustili voditeljem posameznih delegacij, ki so s svojimi pozdravnimi nagovori vnesli v dvorano – postaviti jo je dal pred desetimi leti Hruščov – ozračje, ki je močno spominjalo na ozračje lanskega posvetovanja komunističnih partij* (D (= *Delo*), 23. 4. 1970, 4). Korošec opozarja tudi na primere nepotrebnih medstav, ki niso izraz avtorjevega hotenja niti niso izhod iz ubesedovalne zadrege, ampak so le posledica nepoznavanja skladenjskih možnosti slovenščine, kot take pa »zamegljujejo in krhajo smiselne konstrukcije z izpostavami in pristavami in zlorablajo skladenjsko neobveznost vmesnikov na škodo ustreznih skladenjskih ločil, predvsem vejice«: *Današnje časopisje – včeraj zaradi praznika ni izšlo – je polno »alarmnih signalov za Evropo«* (D, 19. 6. 1975, 4).

V navedeni študiji sega Korošec tudi na področje semantične/pragmatične koreference. Med tipi anafore navaja: ponovitve nanašalnic: *V najlepši sobi malega gradu – posebno lepih sob sicer ni bilo – pogrnjeno je bilo za večerjo častnikom* (J. Jurčič, Moč in pravica, ZD 5, 1967, 57); morfemske naveznike: *Zasedanje gospodarske komisije Združenih narodov za Latinsko Ameriko (CAPAL) – ta teden se je končalo – je pomenilo ponovno ostro konfrontacijo Latinske Amerike z Združenimi državami Amerike* (D, 5. 4. 1973); nadpomenke (logično inkluzijo): *Alžirci kot največji izvozniki zemeljskega plina – izvoz te surovine pravzaprav predstavlja ves njihov izvoz – namreč utegnejo ob nadaljnjem odlašanjem plin prodati drugim* (D, 24. 4. 1979, 7); omenja tudi zaimenske naveznike, opis (perifrazo), strnjevanje (rektifikacijo) itd.

Korošec ima medstavo (in s tem tudi parentezo) za sredstvo pisnega prenosnika. Svoje stališče utemeljuje s stavčnofonetičnega vidika: določilo o znižanem registru pri izgovoru se, kot trdi, nanaša na reprodukcijo besedila, ni pa ga mogoče avtomatično obrniti, tj. tako, da vsak z znižanim registrom izgovorjeni del govorne niza iz živega govora v zapisu na obeh straneh nujno razmejimo s pomišljajema.

Monika Kalin Golob omenja parentezo v razpravi *Razvoj sklicevalnih avtomatizmov v prvem slovenskem dnevniku* (Kalin Golob 2000) kot eno izmed stilističnih prvin poročevalstva v okviru *citatne sklicevalnosti*.¹⁰ V zgodovinskorazvojnem pregledu citatne sklicevalnosti podaja razvoj *sklicevalnih avtomatizmov* od pra-

¹⁰ Citatna sklicevalnost je pojmovana po Korošču kot vrsta poročevalske sklicevalnosti, pri kateri se poročevalec sklicuje na vir informacij in besedilo (ali dele besedila) tega vira navede (Korošec 1998: 208–213; Kalin Golob 2000: 2).

oblik v slovenskem časopisju pred prvim slovenskim dnevnikom do ustaljevanja in izoblikovanja sklicevalnih avtomatizmov v dnevniškem izhajanju Slovenskega naroda, ki so z nekaj prilagoditvami v rabi še danes. V razpravi navedeni primeri parenteze so vezani na točno določen podtip interaktivne metadiskurzivne vloge parenteze (*dokazovalce*),¹¹ ki se je v poročevalskih besedilih ustalil v sklicevalni avtomatizem: *Kot poroča/piše XY*. Monika Kalin Golob se na formalni (skladenjski) ravni osredotoča na razvoj njegove zunanje zgradbe in ugotavlja, da se je v Kmetijskih in rokodelskih novicah kot predhodniku slovenskega poročevalstva že pred izhajanjem Slovenskega naroda ustalila skladijska zgradba z veznikom *kakor*, ob katerem so se pojavljali številni glagoli (npr. *naznanjati*, *praviti*, *sklicevati se* idr.). Slovenski narod je v prvih treh letih izhajanja število glagolov še pomnožil, šele dnevniško izhajanje pa je povzročilo ustalitev predvsem treh poročevalno dejavnost izražajočih glagolov: *poročati*, *javljati*, *pisati*. V 20. stoletju se je spričo jezikovnokulturnih prizadevanj pričel opuščati prevzeti glagol *javljati*, veznik *kakor* pa je nadomestil *kot*. Monika Kalin Golob glede na današnjo rabo¹² sklepa, da so bili tovrstni vzorci tudi v 19. stoletju *negovorni*.

Ista avtorica (Kalin Golob 2000: 7–9) pojmuje sklicevalne avtomatizme kot vrinjene stavke le v primerih, ko stojijo med pomišljajema ali vejicama. Primere kot *Kakor se pripoveduje, bi utegnil ...* (Kmetijske in rokodelske novice 1857: 304) sicer obravnava kot odvisne stavke, a glede na to, da ne izražajo ne podobnosti ne neenakosti česa s primerjanim, upravičeno podvomi, ali izražajo kakršno koli primerjavo. Po navezovalni vlogi jih primerja z rektifikatorji *skratka*, *na kratko* in ugotavlja, da pri *kakor*-stavkih »*kakor* deluje le kot posredovalec, naveznik na že ubesedeno in/ali splošno znano (izrečeno)«. ¹³

¹¹ Kot model za kategorizacijo metadiskurzivnih vlog parenteze sem uporabila Hylandovo klasifikacijo metadiskurza (Hyland 2005: 48–54). Hylandova razvrstitev je utemeljena na funkcijskem vidiku in razlikovanju med interaktivnimi ter interakcijskimi lastnostmi medsebojnega vplivanja med tvorcem in naslovnikom.

¹² V vsakdanjem nejavnem sporočanju za izražanje vira sporočila prevladujejo predmetni odvisniki, ki jih uvajajo glagoli rekanja in mišljenja; skladijske zgradbe s *kakor/kot* so redke. »[T]ežko si namreč zamislimo, dva prijatelja, ki bi v nejavnem govornem položaju pogovor začela: Kot mi je povedal Peter, se je Metka poročila z Janezom; so pa taki stavki pogosti v knjižnem jeziku« (Kalin Golob 2000: 5).

¹³ S funkcionalističnim pristopom pojmem *kot*-parenteze v vlogi dokazovalcev kot enega izmed podtipov interaktivne vloge. Iz kategorije odvisnih stavkov jih izloča dejstvo, da gre za ničti skladijski odnos. Prvina *kot/kakor* v parentezah tega tipa nima vezniške vloge (tj. ne vzpostavlja skladijskih odnosov), ampak členkovno (po besednovrstni konverziji). To dokažem s prestavitvijo členka v stavčni ustreznik, ki kaže na njegovo semantično vsebino: *Kot poroča/piše XY* > 'natanko to poroča/piše', oz. z zamenjavo s sopomenskim členkom: *XY namreč poroča/piše*.

5 Sklep

Zgodovinskorazvojni pregled pojmovanja parenteze v slovenističnem jezikoslovju kaže, da so jezikoslovci že postali pozorni na ta pojav zelo zgodaj (v 18. stoletju). V obravnava parenteze lahko sledimo trem pristopom: pravopisnemu, slovničnemu in razpravnemu. Podlaga vsem trem pristopom so pisna besedila. Preučevanja parenteze v slovenističnem jezikoslovju niso teoretična, ampak opisna; parenteza se opisuje z vidika: stavčne fonetike, oblikovne oddeljenosti, modifikacij propozicije (po Toporišiču t. i. upovedovalnih določitev), slogovnih sredstev in referenčne odvisnosti. Sodobni slovenski jezikoslovci pojmujejo parentezo kot slovnično (skladenjsko ali besedilno) enoto in jo opredeljujejo zgolj v odnosu do okoliškega sobesedila, tj. v opredelitve ne vključujejo situacijskega/diskurzivnega konteksta.

Spremljanje terminologije v obravnava parenteze priča, da so se poskusi domačega poimenovanja pojavili pred uporabo mednarodnega termina. Vse slovensko izrazje (*medmestene besede*, *vgozdeni stavek*, *vmesni stavek*, *vrinjeni stavek*) je utemeljeno na oblikovnem vidiku obravnave, tj. izhaja iz vidika oblikovnega pojavljanja parenteze v sobesedilu (kotekstu). Pri Brezniku vpeljana in v slovenističnem jezikoslovju ustaljeno poimenovanje *vrinjeni stavek* izraža opredelitev na nivoju skladenjske ravnine in kot tako ne predstavlja prave pojmovne vsebine pojavnosti. Kljub nekaterim poskusom mi ni uspelo najti dovolj vseobsežnega in natančnega slovenskega termina, ki bi pokrival opredelitev parenteze kot komunikacijskega pojava. Z vidika diskurzivne obravnave in pojavljanja parenteze v diskurzu se ponuja opisno poimenovanje *vzporedni izrek*, vendar pa na osnovi poimenovanja ni mogoče enoznačno prepoznati prav parenteze kot fenomena (diskurza). Podobno deluje izraz (*prednostno vključevanje*, ki predstavlja (prednostno) izrazitev metadiskurzivnih prvin v diskurzu. Vpeljava slovenske ustreznice tako ostaja za prihodnja preučevanja.

Literatura

- Bajec – Kolarič – Rupel 1956 = Anton Bajec – Rudolf Kolarič – Mirko Rupel [– Jakob Šolar], *Slovenska slovnica*, Ljubljana, 1956.
- Breznik 1916 = Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celovec, 1916.
- Breznik 1920 = Anton Breznik, *Slovenski pravopis*, Ljubljana, 1920.
- Breznik 1934 = Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje, 1934.
- Breznik – Ramovš 1935 = Anton Breznik – Fran Ramovš, *Slovenski pravopis*, Ljubljana, 1935.
- Burton-Roberts 1998 = Noel Burton-Roberts, Language, linear precedence and parentheticals, v: *The clause in English*, ur. P. Collins – D. Lee, Amsterdam, Philadelphia, 1998, 33–52.
- Cornish 1999 = Francis Cornish, *Anaphora, discourse and understanding: Evidence from English and French*, Oxford, 1999.

- Cornish 2008 = Anaphora: Text-based or discourse-dependent?: Functionalist vs. formalist accounts. (Tipkopis. Prispevek je bil predstavljen na XIII. raziskovalnem seminarju *Connaissance, Language et Informatique* z naslovom Reševanje anafore: teorije in aplikacije, Pariz, 11. december 2007.)
- Dajmko 1824 = Peter Dajmko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, Grätz, 1824.
- Dular 1974 = Janez Dular, Zvrstnost slovenskega publicističnega jezika, v: *X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 1974, 41–52.
- Emonds 1973 = Joseph Emonds, Parenthetical Clauses, v: *You Take the High Node and I'll Take the Low Node*, ur. C. Corum – T. C. Smith-Stark – A. Weiser, Chicago, 1973, 333–347.
- Emonds 1979 = Joseph Emonds, Appositive relatives Have No Properites, *Linguistic Inquiry* 10 (1979), 211–243.
- Espinal 1991 = M. Teresa Espinal, The representation of disjunct constituents, *Language* 67 (1991), 726–762.
- Fabb 1990 = Nigel Fabb, The difference between English restrictive and nonrestrictive relative clauses, *Journal of Linguistics* 26 (1990), 57–78.
- Haegemann = Liliane Haegemann, Parenthetical Adverbials: The radical Orphanage Approach, v: *Aspects of Modern English Linguistics*, Tokyo, 1991, 232–254.
- Halliday 1994 = M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, London, ²1994.
- Hyland 2005 = Ken Hyland, *Metadiscourse*, London – New York, 2005.
- Ilie 2003 = Cornelia Ilie, Parenthetically speaking: Parliamentary parentheticals as rhetorical strategies, v: *Dialogue Analysis 2000*, Tübingen, 2003, 253–264.
- Janežič 1854 = Anton Janežič, *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim ciriliskim in glagoliškim berilom za Slovence*, Celovec, 1854.
- Janežič 1863 = Anton Janežič, *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*, Celovec, 1863.
- Kalin Golob 2000 = Monika Kalin Golob, Razvoj sklicevalnih avtomatizmov v prvem slovenskem dnevniku, *Slavistična revija* 48 (2000), št. 1, 1–26.
- Končnik 1892 = Peter Končnik, *Slovenska slovnica za občne ljudske šole*, Dunaj, 1892.
- Korošec 1986 = Tomo Korošec, K besedilni soveznosti časopisnega sporočila, *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 1986, 49–59.
- Korošec 1998 = Tomo Korošec, *Stilistika slovenskega poročevalstva*, Ljubljana, 1998.
- Levec 1899 = Fran Levec, *Slovenski pravopis*, Dunaj, 1899.
- Malavašič 1849 = Franc Malavašič, *Slovenska slovnica za prve slovenske šole v mestih in na deželi*, Ljubljana, 1849.
- McCawley 1982 = James D. McCawley, Parentheticals and Discontinuous Constituent Structure, *Linguistic Inquiry* 13 (1982), št. 1, 91–106.
- Mittwoch 1979 = Anita Mittwoch, Final parentheticals with English questions: Their illocutionary function and grammar, *Journal of Pragmatics* 3 (1979), 401–412.

- NPNSP 1981 = *Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, Ljubljana, 1981.
- Peterson 1998 = Peter Peterson, On the boundaries of syntax: Non-syntagmatic relations, v: *The clause in English*, ur. Peter Collins – David Lee, Amsterdam, Philadelphia, 1998, 229–250.
- Pohlin 1768 = Marko Pohlin, *Kraynska grammatika*, Laybach, 1768.
- Potts 2002 = Christopher Potts, The syntax and semantics of *as*-parentheticals, *Natural Language & Linguistic Theory* 20 (2002), 623–689.
- Praprotnik 1869 = Andrej Praprotnik, *Slovenska slovnica za pervence*, Ljubljana, 1869.
- Ruliková 1973 = Blažena Ruliková, *Parenteze v současné češtině*, Praha, 1973.
- Seidlhofer – Widdowson 1999 = Barbara Seidlhofer – Henry George Widdowson, Coherence in summary: the contexts of appropriate discourse, v: *Coherence in Spoken and Written Discourse*, ur. Deborah Tannen, Amsterdam, Philadelphia, 205–219.
- SP 1950 = *Slovenski pravopis*, Ljubljana, 1950.
- SP 1962 = *Slovenski pravopis*, Ljubljana, 1962.
- SP 2001 = Jože Toporišič (predsednik pravopisne komisije), *Slovenski pravopis*, Ljubljana, 2001.
- SS 1947 = *Slovenska slovnica*, Ljubljana, 1947.
- Toporišič 1971 = Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik* 1, Maribor, 1971.
- Toporišič 1976 = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, ¹1976.
- Toporišič 1982 = Jože Toporišič, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana, 1982.
- Toporišič 1984 = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, ²1984.
- Toporišič 1991 = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, ³1991.
- Toporišič 1992 = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, 1992.
- Toporišič 2000 = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, ⁴2000.
- Toporišič – Rigler 1979 = Jože Toporišič – Jakob Rigler, Komentar k načrtu pravil slovenskega pravopisa, *Slavistična revija* 27 (1979), št. 2, 231–261.
- Vičar 2009 = Branislava Vičar, *Parenteze kot metadiskurzivne prvine na primeru pisnega in govornega diskurza: Doktorska disertacija*, Maribor, 2009.
- Vodnik 1811 = Valentin Vodnik, *Pismenost ali gramatika za perve šole*, Ljubljana, 1811.
- Zagajšek 1791 = Mihael Zagajšek, *Slovenska grammatika*, Celje, 1791.
- Ziv 1985 = Yael Ziv, Parentheticals and functional grammar, v: *Syntax and Pragmatics in Functional Grammar*, ur. A. M. Bolkestein – C. de Groot – J. L. Mackenzie, Dodrecht, 1985, 181–199.

A Historical Developmental Overview of the Concept of Parenthesis in Slovenian Linguistics

Summary

Parenthesis is a phenomenon that encompassing a complex and varied set of phenomena. A historical developmental overview of the concept of parenthesis in Slovenian linguistics indicates that works have treated parenthesis from three approaches: normative, grammatical, and discursive. The basis of all three approaches is patterns of written discourse.

The overview of the concept of parenthesis in Slovenian grammars is first presented with regard to type of approach (a normative or syntactic basis), and then grammars are cited chronologically. The overview also presents the treatment of parenthesis in normative guides.

The first definition of parenthesis in Slovenian linguistic literature can be found in Marko Pohlin's grammar (1768). Pohlin does not name the phenomenon, but he does discuss the phenomenon of insertion.

The discussions are limited with regard to the morphological occurrence of parenthesis; that is, by their placement and demarcation from the surrounding text. The term *vrinjeni stavek* 'inserted clause', introduced by Anton Breznik and now established in Slovenian linguistics, reflects its definition at the syntactic level and therefore does not cover key aspects of the nature of this phenomenon.